

Yoomadøkay yox xukpa:

Toto yøk yoxø xukpa
kumkuy jo política

YØ' TOTO YØK
YOXØ XUKPA
YOOMADØKAY
YØ' KUMKUYJO

INPI

INSTITUTO NACIONAL
DE LOS PUEBLOS
INDÍGENAS

INSTITUTO
ESTATAL ELECTORAL
Y DE PARTICIPACIÓN CIUDADANA DE OAXACA

I. Okmangkuy

Yə də' toto əy yək yoxə xukpa yoomadəkay yə' də' kumkuyjo kə yox xukpa kəjə Sistemas Normativos yə' ang'pəng pəng'dəkay (SIN) oaxaca. Əy pətsəngxukə əy kəpəktşəyə xukə, əy mətxukə junang pa tsəngxukə jemji chik kumkuy jenang, y okuitxukə bi juxtixa pəngdəkay əy mətxukpa ea'k kə yak kotsəng'axukpa yaktejia bi tsamə əm nəng'xukə kumkuyjodəkay. Jəmji yə' əy okmang kuyjo əy tsəkidəkay, tuməngdəkay y uy tsəkkukə menos, yə' yək xukə yak təjiang tumang entre jate y yooma'dəkay yə' də' yoxkuyjo juxtixa təkjo. Ney de'xe, əy tsəkkukpa yə' də' leydəkay kə əy nəmxukpa təi amaxukpa bi yooma'dəkay y pəng'dəkay əy derechudəkay pa' otəngxukpa kumkuydəkay jejikuy política.

Əy muxtəngpa kə cad chik kumkuy əy ang'itpa əy tsəki junang əngkukaxukpa, əy tsamədəkay y tsəkidəkay. Pitsəngjo, yə' də' yoxkuy əy respətsəkkukpa əy jejikuydəkay əy tsəkidəkay də' cad chik kumkuy, ney de'xe əy nemja'xukpa ya kə yəktəxukpa pa' nəməbəng tsəktamə kə yooma'dəkay y jatedəkay ya kə tsək'tamə tumang.

II. Don jum yets'təpa kon de də' tooto

Yə də' yoxkuy, junang y ya kə amaxukə kə əy tsəkkukpa yə' də' tsamə politica yooma'dəkay əyti də' chik kumkuyjodəkay kə kətxukpa por sistemas normativas ang'pəg pəngdəkay yəji Oaxaca, də' forma pits'.

III. Junang watsi tsəki

Də' yəy ang'itxukpa əy tsəkkukpa də' yə tum ti yoxkuy nəmxukpa yə' də' tsaməjo wəjankuka'okuy y tum tinəkkukpa yək kə tsixukə lugar əng'tsəkpə də' ang'pəng pəng'dəkay pa' ang'itxukpa seguro pa' tsəkkukpa politica yooma' əy əyti.

Junang əy tsəkidəkay

Yooma' o jate

Junang mix y dəx ən muxpa kə yay tumang bi wing də' jate y yooma'.

Yooma' o jate

Əy nəmxukpa kə əy yoxkuydəkay, junang əy portsəkkukpa əy yoxkuy kə əy itxukpa də' yoomadəkay y bi jate ən bi chik kumkuyjo.

Yoxkuy dø' jate y yoomadøkay

Tumang junang øn portsøkpa y bi expextactiva junang øn tsøkpa, junang øn tsømtsøkpa y øn tsøkpa bi yooma'døkay y pøngdøkay. Bi yoxkuy dø' jate y yooma'døkay øy tsøkkukø tumang.

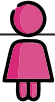
Junang øy pensatsøkkukpa pa' øy tsøkkukpa.

Dø' de chik kumkuyjo øy tsøkkukpa yø dø' yooma'døkay y jatedøkay; lo kø øy pesatsøkkukpa kø bi yooma'døkay y jatedøkay ney de'xe øy tsøkkukpa y tsøngtsøkkukpa.

Tum yoxkuy: ongtsokeokukø pa' øy pensatsøkkukø de dø' yoxkuy dø' jaate y yooma'døkay y junang øy pensatsøkkukpa pa' øy tsøkkukpa nøy chik kumkuyjo ø ø ø ø ø

¿Ti yoxkuy dø' jaate y yooma'døkay øy pensatsøkkukpa pa' øy tsøkkukpa y pa' tøkukpa øn bin chik kumkuyjo? ø ø

Yooma'døkay 	 Jaatedøkay
Yang nømo ping'ø y øy ixtøngxukpa	Nenadøkay y wej yoxkuy

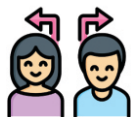

1. ¿kø nømoban tsøkkukø dø' de yoxkuy y øy pensatsøkkukpa pa' øy tsøkkukpa angyo'jømpa øy nøkø?

2. ¿Junang tøkøba bi yoxkuy øy pensatsøkobanang pa' øy tsøkkukpa de jaate y yooma' dond jum ang'itxukpa tsamø chik kumkuyjo?

Lo kø amaxukpa y bi perspectivas teømpa pa' yøktøxukpa møjmo cosas y yay tsixukø pa' kø øy tsampa o nømpa lo kø øy sentsøkpa bi tsookoyjo.

**Perspectiva
dø' yooma' jate**

Permite mirar las relaciones de poder, así como las diferencias entre mujeres y hombres en la sociedad y la cultura.

**Ang'pøng
pøngdøkay**

Ayuda a ver cómo ser mujer u hombre se combina con otras características (como la edad, la cultura o la condición social) y cómo esto puede causar desigualdad o discriminación.

**jemji ang'pøng
pøngdøkay
tumangdøkay**

ø y muxpa kø tøji mejme tsøki y kø jemji merejtsøxukpa, bi perspectiva angpøng pøngdøkay ya kø valorejtsøxukpa kø ya tumangdøkay

Metsang yoxkuy: Ongtsøkøba kø ya tumangdøkay, møjmo ø y muxukpa y respetsøxukpa ø y tsøkidøkay, junang dø' ø y afectsøxukpa bi yooma' ø y tsamødøkay cuando nømba nømxukø ø y øn ang'itpa bi derecho.

- 1.- ¿Junang mej'meapa kø ya tumangdøkay øn bi chik kumkuyjo?
- 2.- ¿Tigo ø y nømpa eak' tsamø nømba pøtjayø bi yooma'døkay kø yay tøkukø y nønti møng'aokuy pa' otompa bi polita?
- 3.- ¿Junang yøkpøkøxukpa bi tsøkidøkay, junang øn amapa nax ø y kopak y bi jejkuy pa' otompa política de bi yooma'døkay?

Pa' kø bi yooma'døkay otonxukpa don ju' pøkukpa don junang ø y tsøkukø, weje tsangxukpa junang ø y tsøkukpa øn bi chik kumkuyjo, bi política ø y tsamødøkay y bi jejkuy chik kumkuyjo.

Mas winjong, øy nəmjaxukpa junang ja' øy tsəxukpa.

**Don ju' yay
tsangxukpa
tumang chik
kumkuyjo kukjo**

Junang øy tsəkpa tum pəng kə kopak xəwa y yak yəkpa tum mejme pəngdəkay ən bi chik kumkuyjo kə yak wəjə təjəxukə ən bi chik kumkuyjo. Də' de yoxkuy øy wəjə tsəxukpa, dependiendo bi yoxkuyjo kə øy tsəkpa, junang ja' jamatin mətxukpa y yay yəxukpa junang ja' øy tsəxukpa bi yoxkuy də' bi pəngdəkay.

**Tsamxukpa
polîtica**

Tumangbi yoxkuy øy tsəxukpa də' de jejxukpa gaji bi chik kumkuyjo y don nəmoba øy tsamə don ju' ang'kimpa pəngdəkay tsampa. mingpa də' lo kə junang əm tsəkpa pa' kə øy votatsəkpa, yətspa don ju' tsamg'nəmpa, nəmoban nəmə y angkimoba jate o angkimoba yooma'. Də' weje tsəki pa' kə øy nəmoba øy tsəxukə de la democracia y la legitimidad də' sistemas politico (foro democratico-UNAM, 2022).

**Otongxukpa
ən bi chik
kumkuyjo**

Øy ang'itpa məng'aokuy pa' øy tsəxukpa tumang ti bi təxukpa jemji ən bi chik kumkuyjo. Də' tum məng'aokuy də' chik kumkuyjo kuk'jo pa' mooso jejxukpa øy jejkuydəkay chik kumkuyjo. Don ju' jejxukpa, yooma'dəkay øy yoxkuy tsəxukə øy yoxkuydəkay yak yəxukə bi jejxukpa ga' chik kumkuyjo øy mətxukang iwə yak kotsong'axukə lo kə øy təxukə.

Tuang yoxkuy: Ongtsəkəba junang ən tsəkpa, tsame politica øyti y chik kumkuyjo.

1. ¿Bi jatedəkay y yooma'dəkay øy oktsaməxukpa tumang chik kumkuyjo kukjo?

2. ¿Ən quertsəkpa kə yooma' y jatedəkay tsamxukpa tumang də chik kumkuyjo?

3. ¿Ti nəmoba ən tsəktamə pa' kə mas yooma' tsangxukpa kom ang'kimoxukpa chik kumkuyjo?

Pa' asegurajtsøtampa kø yooma'døkay øy pøkpa tum yoxkuy kom juxtixa, bi angyoxukø bi angkimoba. Øy tsøkxukø øy wejxukø pa' øy ixtømxukpa, con øy tsøki kø yak tumang tejixukø, øy nømpa, yaktøjia tum yoxkuy kø jemji yaktøjia tuman entre yooma'y jatedøkay.

Winjo yaktøjia xukø tuman bi Constitucion Federal, bi articulo metsang ipxang ko tume. kom dø' yak tøkukø partido politicodøkay øn tsøkidøkay asegurejtsøkø tuman como jate y yooma', dø' nømpa, yaktøkøxukø listajo metsang ipxang ko maxang porciento dø' jate y metsang ipxang ko maxang porciento yooma' øy tsøkxukpa dø' de candidatura a legisladordøkay federaldøkay y localdøkay (art. Metsang ipxang ko tume, base tume). En el 2019 øy tsøk yox xukø bi articulo de la Constitucion Federal ney tsangxukø yø juxtixa pøng'døkay kumkuyjo jo', a fin kø jemji dø' ja' entre yooma' y jate ya kø tsøkxukø tumang bi yoxkuy.

Tewa ejemplo, ya kø pø y bi orden 1511, øy aprobartsøkxukø øy Congreso del Estado de Oaxaca en septiembre de 2019, kø tsøk yox xukø bi leydøkay electoral estatal con bi intension kø øy tsøki tumang bi sistema normativo angpøng pøngdøkay (SIN), øyøkøkøxukpa øy tsøkidøkay, ya kø respetetsøkxukø jemji tsøkidøkay dø' cada kumkuy. Øy dispontsøkxukø kø bi angpøng yooma'døkay øy ang'itxukpa bi derechodøkay kø pa' tsangxukpay nømba nombratsøkxukø tumang, kø dø' yoxkuy yay nømo tsøkxukø como bi chik kumkuy øy nømpa pa' øy tsakxukø ang'køjo.

Como øy nømxukø yajak, tej tumang øy tomatøkxukpan øn cuenta yooma'døkay bi juxtixa tøkjo aumentsøkang mejmeawang. Pero, ney hora, nøy døkø mejmeawe aumentsøkø bi tukxi politica contra yooma'døkay por kø yay tø' iwø ang'kimoba.

Pitsøngjo øy angmayxukpa yø' dø' tukxi y dispontsøkø juxtixa pøngdøkay øy ang'itxukpa obligacion øy nømjaxukpa, ya kø atentsøkxukø ya kø øy yoja lo kø øy tsøkø.

Ademas, tøjji mejme reglas de yoxkuy, tum juxtixa, tumang tsangxukø bi acuerdo tsakøngxukø kø jejkuyjo yooma'døkay øy ang'itpa tumang pa' tsangxukpa øy jejkuyjo juxtixajo sin kø øy tukxixukpa, ya kø bi derecho pøngdøkay øyti pa' jemji pøngdøkay y yooma'døkay, sin kø øy nemgxukø kø mix max o døk menos, junang øy nømjaba la Declaracion Universal de los Derechos Humanos de bi derecho pøng'døkay øyti.

Maktaxang. Bi derecho politico-electoral dø' bi angpøng pøngdøkay øyti kø øy tsøkxukpa por Sistemas Normativos angpøng pøngdøkay øyti.

Juxtixa y tumangtsangxukø kø ixtøngxukpa bi drecho yoomadøkay øyti.

Jemjio y yøji.

- Bi constitucion politica de los Estados Unidos Mexicanos, art. Metsang. Øy ixpøkpa kø ang'itpa derecho y øn tsøkpa ney tume de bi chik kumkuy angpøng pøngdøkay øyti øy nømxukpa kø tumang yooma'døkay øyti y jatedøkay cuandu tej'apa eleccion nombratsøktampa kø juxtixa pøngdøkay.
- Dey juxtixatuman entre yooma' y jate pa' bi Estado de Oaxaca (2018). Øy garantizatsøkpa kø tumandøkay entre yooma' y jate y yø'xukø tumang dø' tsamø poliyica øyti.

Jemjio nax øy kopakjo

- CEDAW (ONU,1979) y Recomendatsøkkukø General num. Ipxang ko maxang ko maktujtang (2022). Yooma'døkay y angpøng unedøkay øy ang'itxukpa tumang pa' tsangxukpa jejkuy politica øyti y chik kumkuyjo.
- Convenio 169 de la OIT (1989). Øy muxpa kø nømobø øy tsamø y, nøy døxø, obligtsøkø ya kø respetsøkø bi derecho kø naxø, yak nømxukø kø nømobø øy tsamø bi yooma'døkay.

Dø' iching tsamø, bi derecho angpøng yooma'døkay øyti øy muxoba kø øy ixpøkkukpa como yooma' øy ang'itpa tumang, kø yak tsangxukø jemji tuman, nømobø øy pøkø cualquier yoxkuy øy tsixukpa donde yay nømjaxukø yakti, y si tsixukpa lugar ya kø øy tsøkø kø bi chik kumkuy tumang yoxukpa y tumang tsangxukpa.

¿Tigo importante cuandu tsampa tum yooma' y øy nømtøpa øn bi chik kumkuyjo?

Otompa yooma'døkay donde ju' otong'xukpa de tum derecho kø ang'itpa jemji, øy muxukpa por bi Constitucion y por bi acuerdo jemjio kø ixtømxukpa bi derecho dø' bi yooma'døkay jemji. Metsang articulo, dø' ney ley, nømxukpa kø bi chik kumkuydøkay angkukaxukpa jemji y øy nømxukpa junang tsøkkukpa bi chik kumkuy yoxkuy, siempre tumang nømyø tsøkkukø bi yoxkuy dø' yooma' y jatedøkay. Ney dexe, ixtøngxukpa tumang.

En Oaxaca, 418 juxtixa ang'kingxukpa por Sistemas Normativos angpəng pəngdəkay, kə yay ixukpa bi chik kumkuydəkay tımang axukpa. Nəy dəxə, yak tımang'dəkay yay ok toytəxukə cuandu otompa bi yooma', por lo kə ban importante ang'mayxukpa jemji, yak yək xukpa tumang derecho y crear yoxkuy donde jemji ang'mayxukpa.

Weji tsəkkukə bi kumun yoxkuy, donde jemji yoxukpa y ney kotsongxukpa mejme əy tsəkkukpa entre yooma' y jate. Yoxok mangxukpa pan tsəkkpa tumang əy tsəkkpa bi chik kumkuyjo wəəjə y aseguaɾajtsəkkpa kə jemji pəngdəkay y yooma'dəkay yak otongxuk jemji.

Ya kə yəkkukpa yooma'dəkaytsamə jemjio dəy tej'awə acuerdo chik kumkuyjo də' tum idea pa' əy kotsompa bi democracia, kotsompa yay wətə y yaktəjixukə dəji bi chik kumkuyjo.

Moxang. Yuk'kəba politica kon bi yoma'dəkay ən don ju' yay təxukə yak yoma'dəkay (VPMRG)

Jemji ga'dəkay əy tsəkkukpa u don ju' yay tsəkkukə bi yoxkuy y don ju' otongxukpa bi yoma'dəkay don ju' mejme pəngdəkay (num. Maktaxang, Art. Maktujtang, LIPEEO).

• Junang ən muxə bi tukxi politica contra bi yoma'dəkay

a) Də' nəkpa kon tum yoma' por əy tsəki də' yooma' əyti

Cuandu bi tukxi okmanpa bi yoma' əyti, don junang də' dəkay y kə tumang yoma'dəkay jemji bi chik kumkuydəkay. Dəji mingpa bi yoxkuydəkay o ya kə əy tsəkkukə y de'xe əy cumplitsəkkpa solo por kə yoma'.

b). Donde ney ju' nəyti ney pəəkjaba o ən don ju' yay tımang'əyə.

Cuandu bi tukxi əy pənəkpa don yay təə'mə bi yooma' o don ju' bi tukxi ya tumang por kə əy nəmpa kə yooma'.

Nəmoba əy nəmjayə kə juuti tukxi kə ixpəkkukpa bi leydəkay.

- **Ən nəmjaxukpa y tsakəngpa ən kopakjo**
- **Kə əy tsixukpa əy win**
- **Kə um tukxixukə por tum nax kə əy ang'kimoyə bi jatong y bi mama.**
- **Kotsangxukpa cuandu nenti jamatin**
- **Cuandu tum yooma' o jate əy wing əy mətsətsixukpa**

¿Ti tsəktampa pa' əy tukxi política?

Ən lo kə ən təjidamə leydəkay teji mejme tukxi política əy tsəktampa, (LIPEEO Artículo maktujtang numeral maktaxang; LGAMVLV,Articuo ipxang Ter; LEAMVL,Articulo makang ko tume Biss;LGDEArticulo ipxang Bis)

- Yay tsəkkukə kon nəmpa bi leydəkay teji mejme tukxi política, electorales də' yooma'dəkay əyti.
- Uy tsəkə, uy tsəkkukə, yay təxukə pa' əy tsəkpa bi derecho pa' kə əy votatsəkpa, jemji pəngdəkay əy ang'itpa bi derecho də' lo kə əy tsək'tə y kə jemji pəngdəkay nomoyə afiliatsəkə a organizaciones politicas.
- Yay jojpəkkukə o tsixukpa tum jejkuy kə yay teji tımang kon bi yooma'dəkay kə təkətəxukpa kom juxtixa.
- Əy tsəkpa ti tukxi por kə yay təxukə tum yooma' kə yay yaktsəkə əy yoxkuy də' bi derecho politicos electorales, lo kə əy tsəkpa əy yoxkuy.
- Ən yak mexoba bi derecho politicoc y electorales də' əy əyti kon bi tsəkidəkay kumkuy əyti kə nipətxukpa bi derecho pəndəkay əyti.
- Əy numpəba o əy nəmpa o toto yay tanə' o ya tımangpə pa' uy nəmxukə bi yoxkuy də' bi derecho politicos.
- Əy tsipa əy toto yay tanə' o ya naxə əy tsipa bi juxtixa pəndəkay o jurisdiccionales en materia electoral, uy yay tsəkkukə bi derecho politico y electorales də' yooma'dəkay
- Yang tədamə kə yooma'dəkay pəkkukpa tum yoxkuy kom juxtixa a'y kə yoxə.
- Um tsidamə ti' pa' bi juxtixa a'kə yooma'dəkay pa' əy ixtəngxukpa bi derecho politico.
- Um tsidamə ti' kə yooma'dəkay əy angkimpa bi jamatin ən yoxkuy əy ang'itpa, ney dəji minpa bi tooto junang əy yox Tampa.
- Yay təxukə, ney de'xe um kotsəngxukə lo kə əy tsəkpa kom bi jejkuy tan kom jate, yooma' y chik unedəkay, ya kə əy tsəkə tımang, junang əy pensətsəkkukpa pa' əy tsəkkukpa nəməy tsəkkukə junang ja' əy tsəkkukə bi yoxkuy pa' representatsəkpa bi política, don ju' angkimoba
- Yay təxukə kə əy yojpa si yay yətsə don ju' əy yoxpa o si mejme yoja, yay təxukə kə tumang bi derecho politico
- Tukxi winjo əy obligətsəkkukə tumə o mejme yooma'pa' kə bi yoxkuy ən yak jayə bi tootojo y aprobətsəkkukə bi tooto pa' uy niwat'xukə, o kom nəmpa bi ley.
- Əy yangje'kpa tum yooma', awingdəkay o yox awingdəkay pa' kə əy tsəkpa bi yoxkuy pa' ga' də' yooma' kə əy nombrətsəkkukə.
- Ang'gunoba, tukxitəxukpa o cuandu tsampa yay maypəkkukə yooma'dəkay əy yoxkuyjo política, ney de'xe əy pensətsəkkukpa pa' əy tsəkkukpa, ey may kotsəngxukpa jemjio o juptsəyxukpa bi derechodəkay o əy ang'itpa bi tooto pa' ya yoxang.

- Wøjø ixtøngtamø jumøyük yooma', manak' køyang pa' ya yay tsøkxukø bi derecho políticos electorales.
- Yay yøk tsøkxukø, yay xut'ba o øy kotsangxukpa pa yay yoxø magkøpa de'xe kø manak'køøyø, ya kø kotsongxukø pa' yoxo mankøpa.

Tujtang. Teji øn chik kumkuyjo

Cuandu otompa bi yooma' bi chik kumkuyjo øy ixø kø øy afectatsøkpa ya kø tøjian mejme yoxkuy kø yay tuman pit'xko lo kø øy tsøkpa dø' de juxtixa pøndøkay kø bi kumkuy wej tøjixukø y pitsøngjo kad pøndøkay øy tsøkpa lo kø øy nemjaba bi juxtixa dø' kad chik kumkuyjo.

Øy tsøk'tøpa yan yak tsøkxukø:

Yoxkuy dø' jate y yooma: jemji bi yooma'døkay tsøkxukpa yoxkuy tøkjo y nik ixø pur yoxkujo tøj'apa y møng'aokuy pa' nøkpa otong'ø don ju' angkukawø awingdøkay u pøkpa yoxkuy kom juxtixa øn bi chik kumkuyjo.

Øy tsøkpapø ya tumang bi yoxkuy chik kumkuyjo: tum ti yoxkuy øy muxtixukpa si muxpa øn yoxø o yoxkuy kumunyoxkuy kø ya jemji yooma'døkay nømoba tsøkxukø

Øy pøngpa y tukxixukpa otowøjjo: yooma'døkay nømoba øy matongxukø otong'wing pøkxukpa, øy jøxpøkxukpa o yay pøktsongxukø, lo kø øy tsøkpa øy otoø uy jojpøkxukø.

Kon kø ya tumang'døkay: yay tøkukø por kø yøkyøk dø' pøn, nønti øy jamatin, angpøn otoø øxta øy tsampa y kø yay ang'itø nax don ju' jejtampa pa kø øy nøkpa otong'xukø don ju' angkukaxukpa jemji.

Øy muxpa kø yay nømoy tsøkø yø' tung kaxnang pa' kø ø'ak ixpa kø yay tumandøkay, otompa de ga'døkay y ang'yojpa junang øy tsøkpa jejkuy chik kumkuyjo, pa' kø jemji otongxukø tumang e nøy iwø ang'itpa oyøkpøkøba. øøøø.

Jemji yak tumangdøkay pa' otomxukpa bi yooma'døkay kumkuyjo.

Øn Oaxaca, tum estado don ju' mejme tsøki yajak pøndøkay tsa'kø, mejme juxtixa angkukaxukpa pa' øy tsøkxukpa don ju' møtstampa junang øy tsøktampa pa' kø tsakømpa tum pøn kom juxtixa ang'pøng pøndøkay øyti (SIN), ney de'xe øn muxpa kø tejia don ju' "øy ocupatsøkpa lo kø øy tøkukpa y tsøkidøkay", mejme awingdøkay organitsøkxukpa dø' kø øy muxpa junang øy tsøkpa dø' chik kumkuy ang'pøng pøndøkay øyti.

Nøy de'xe don jutsøxukpa, yooma'døkay ya tumandøkay yay nø moy tsøkø pa' otompa politica y chik kumkuyjo kø tumangdøkay. Dø' de ya tumandøkay yay yaksøxukø pa' otompa y øy tsøkxukpa kom kø ya otong'ø yay tsøkxukpa kø otoø yay jojpøxukpa tsamøjo chik kumkuy øyti.

Øy ixpøkpa junang øy tsøktampa pa' kø tsipa tum kaxnang pa' kø øy ixpa kø yangkamxukpa bi pøt'kuy, øy tsøkxukpa don ju' øy amaxukpa y øy tsøk yox xukpa don ju' tsamxukø.

Øy ong'tsøkøba pa' øy pentsatsøkpa:

 Junang øn amapa ney chik kumkuy yø' dø' kumun yoxkuy, ney kotsongtamapa jamatin jenang, y ney kotsongtamapa? Junang øm tsøk møxtampa pa' kø bi yooma' y jatedøkay otomxukpa tumang y ya kø ang'itxukø tumang pa' otomxukpa y nømxukpa.

 Junang øm amadampa øm bin chik kumkuyjo lo kø øy tsøkpa bi yooma'døkay kø otomxukpa cad kø nøkxukpa? i ti ko ang'jøkpa?.

 i Ti pensatsøkpa o creertsøkpa cuandu otompa bi yooma'døkay øn bi chik kumkuyjo? Junang nømodampa ong'tsøkødamø pa' iwø øy kingkapa?

Junang øn tsøktampa pan winøng'tønødampa dø' angpøng yooma'døkay pa' otomxukpa bi jejkuy chik kumkuyjo

Yoxkuy dø' jate y yooma'døkay. Mejme chik kumkuyjo, yooma'døkay øy tsøkpan jemji yoxkuy tøkjo y ixtømpa øy manak'døkay, køjpa kø yay ang'itø tiempo y øy tsøkpa øy tsamø pa' otompa don ju' ang'kukadampa o øy pøkpa tum yoxkuy. Cuandu yø' øy tsøk møkchukpa øy otoø dø' yooma' øyti ax jøxjo, jopakpa øn yoxkuydøkay pa' kø ang'mayxukpa necesario ang'yøjxukpa.

Junang øn tsøkxukpa: yooma'døkay øy tsøkxukpa yoxkuy tøkjo, øy ixtøngxukpa øy manakdøkay, yoxkuy cuandu øy tøkxukpa yay tsi lugar pa' kø nøkpa don ju' angkukadampa pa' otompa.

Øn ongsøkøba pa' øy junang øy pentsatsøkpa

 i Ti yoxkuy y lo kø øm tsøkpa yopa ney winjong dø' yooma'døkay y jatedøkay øn bi chik kumkuy?.

 Junang ɔn afetatsəkpa dɔ' si yay tumang'dəkay pa' otomxukpa dɔ' kad pəng don nɔmxukpa bi chik kumkuyjo?

 Junang ɔn tsəktampa pa' kə tsidampa lugar pa' kə jemji awingdəkay otomxukpa aun kə ang'itə ti yoxkuy ya nɔmoy okjong'əyə kə jak kə impotante bi yoxkuy?

Tsidang yak pəətə ya tumandəkay pa' kə ɔy pəkpa yoxkuy ɔyti. ɔn don ju' ɔy pəkpa ɔy nombramiento chik kumkuyjo dɔ' weje pa' kə ɔy tsampa jejkuy juxtixa kumkuyjo, ney de'xe, mejme yooma' yay consideragxukə pa' dɔ' de yoxkuy o ney tume ɔy tsiwe weje yoxkuy, sin kə ɔy muxə o kon mejme tsəmi dɔ' yoxkuy, ɔy tsakpa angkəjo pa' iwə otompa.

- **¿Tigo ɔn pət'jadampa de'xe?** Ney de'xe ɔy exigetsəkkukpa ɔy awing'dəkay kə ɔy ocupatsəkkukang yoxkuy yoxxukampə o yoxukampə kumun yoxkuy, lo kə ɔy tɔxukpa pa' ney ti mejme yooma' yam pa' tsəkkukə por bi yoxkuy don ju' jeipa, si nɔmti awingdəkay iwe kotsong'ə o ya jeixukang yaji.

ɔy ang'kingpa y yang nɔmo ɔn tsiwə tsang'okuy. Cuandu tum yooma' otoatəpa, nɔmoba ɔy burlatsəkpa, kotsampa o tsaxukpa eajon', dɔ' ɔy tsəkpa kə junang dɔ' de “yay tsixukə lugar yooma'dəkay pa' otomxukpa” y nɔmoba ɔy desaning'tsəkə ɔak'.

ɔy mətspa junang: ɔy tsəkpa kə mejme awing'dəkay yoxa jemji o ɔn mətspa mejme pəng'dəkay don ju' kotsongxukpa y wəjangkukapa awing'dəkay pa' ney kotsongxukəpa pa' pəngtampa yə dɔ' yoxkuy y pa' ɔn tsəkpa wəjə yoxkuy.

Otro junang kə ya tumang'dəkay: ney de'xe ɔn amawə, mejme yooma' ɔy wing amaxukpa wingjon kə yay amaxukə tumang, nɔnti jamatin, ɔy pəjaxukpa iching tung pa' angmaypa ney de'xe ɔy nax ɔy ixtəmpa. Ney de'xe ang'itpa mejme yoxkuy ney təkjo y ɔy ixtəmpa, ney de'xe yupa ɔn ga'. Jemji yə' ɔy tsəkpa kə uy yoxukə a don ju' nɔmoba tsamxukə, wəjangkukaokuy chik kumkuyjo u ɔa'jong don ju' tsamxukpa.

¿Ti nɔmoba ɔn tsəktamə?

- Ya kə valtsəkə ɔy tsamədəkay yooma'dəkay ɔyti dɔ' chik kumkuyjo.
- Otomxukpa don ju' angkukaxukpa y kə ya kə tsixukə lugar pa' ɔy tsampa.
- Mətspa pa' kə tum tsakəngxukpa juxtixa jənanɡ pa' ɔy kotsongxukpa, yak defentsəkoban tumang derecho pəndəkay ɔyti y ɔak yooma'dəkay angkinoxukpa.

- Ya kəy muxə bi leydəkay kə ixtəmxukpa əy derecho político-electoral də' yooma'dəkay, tantu tumang estatal kom federal.
- Əy mətchukpa bi tsamə chik kumkuyjo pa' əy pensatsəxukpa pa' kə yək pəkəxukə yooma'dəkay don ju' jeixukpa jemji.

Si ney juti juxtixadəkay əy tsəxukə ang'yoj neyti kə ixpəxukpa bi derecho də' yooma'dəkay pa' otəmxukpa y əy mayxukpa tumang, əy yoxkuy okmang'ə: əy angyojtəxukpa y angyojxukpa lo kə əy tsəkpa jemji əy jaama, lo kə pensatsəxukpa jemji ga'dəkay y jemji əy yoxkuy chik kumkuyjo.

Əy logratsəkpa tum tsamə don ju' yukpəkəxukpapa' otəmpa, əy təpa respətsəkpa don ju' mətstampa junang əy tsəktampa pa' kə tsəkəmpa tum pən kom juxtixa ang'pəng pəngdəkay əyti, ney de'xe əy tsəkpa kə yay tumang axukə y tumang derecho pəngdəkay əyti, yooma'dəkay əyti, ney de'xe kom nəm̄pa bi constitución y los tratados də' yəkidəkay əy firmatsəkə por bi estado mexicano.

Wəxtujtang. Jutsəng məng'aokuy əy ang'itpa

Pa kə bi yooma'dəkay əy tsəxukpa kə yay tumangdəkay bi derecho política-electoral ən chik kumkuyj, də' necesario kotsəngpa jutsəng əy ang'itpa də' yay təjiang. Də' yay nəm'oba yak yoxa por kə də' bin awingdəkay, yak weje tsangxukə, yoxx xukpa tumang y kə reconogtsəkə tumang bi yoxkuy y nəm̄oba tsəkə ti ən bi chik kumkuyjo.

Bi yoxkuy gaji təkəba:

- **Ney ti nəm̄oban tsəkə don ju' əy nəm̄jaxukəta:** don ju' nəm̄oban otəng'ə təwang y don ju' ang'kukanəm̄pa juxtixa o tum ti pəngdəkay.
- **Forma də' junang ən yoxpa:** yəkpəkədampa amaokuy yooma'dəkay əyti y jemji yak tumang ja' tsangxukpa chik kumkuyjo.
- **Yoxkuy kukpəktukxukpa:** ən angyojpa bi jejkuydəkay, ən pa'tə tumang y əy tsəkpa pa' əy kotsəngxukpa.
- **Əy mətspa don ju' kotsəngxukpa chik kumkuyjo:** ən amapa don ju' əy kotsəngxukəpa bi yoxkuy chik kumkuyjo y wit awing, ney de'xe lo kə ən pat'pa ən yoxkuy kə tumang təkjo, don ju' okmang'ə bi tukxi y don yang nəm̄ong tsəkə por bi angpəng o nənti jamatin.

Don ju' nòmoban øn yøtsø kø yay ixpa lo kø øy tsøkampø y lo kø faltsøkø, nòmoyø tung'adamø pa' kø yooma'døkay y jatedøkay otomxukpa tumang, y ya kø øn matong'jaxukø lo kø øm nømjaxukpa chik kumkuyjo.

Kotsongpa øn muxpa lo kø dø' pøt'pa yam tukø, don yooma'døkay angmayxukpa, ney tsixukøpa øy muxukpa y øy tsøxukpa tumang pa' otongxukpa øy jejkuy chik kumkuy øyti. Yø' dø' yoxkuy tsakømpa jemjidøkay y don ju' tøjixukø, ney yooma'døkay nòmoban nømø øy tsamødøkay sin kø øy ang'jøkø kø ya kø kotsamxukø.

Por bi parte øy yak ixpajunang yox xukpa pa' øy kotsongxukpa yooma'døkay dø' lo kø tsøktøxukpa y kotsongpa pa' øy tsøkpa bi yoxkuy.

Ney kotsongxukøpa junang yox xukpa yooma'døkay

Kotsongpa pa' øy tsøkpa bi yoxkuy yooma'døkay øy chik kumkuyjo lo kø øy dø' øy matong'xukpa awingdøkay, øy tsipa ney ti junang øy tsøkpa, tejixukpa tumang y nø aningtsøxukøpa kø jemji yak otong'xukø.

Cuandu kotsongpa øy ang'yojpa, kotsongpa ang'yoj wøjø kø øy kotsongpa jemjio de dø' chik kumkuy.

Entre yoxkuy øy yox xukampø kø kotsongxukpa øy patpa:

Yoxkuy entre jemji: øy kønømpa jemjio, don ju' yox xukpa tumang y don ju' øy pøtpa øy nøntøxukpa jemji.

Junang ja' yoxukpa øy jo' tsangxukpa tum o mejme pøng yay tumang'axukø dø' bi chik kumkuy øyti don ju' tumangdøkay entre yooma' y jate: y yak ixpa øn tsøxukampø, conventsøkjaba, yan nømø tsøkø y yan jøkpa pa' tø øy tsøkpa pa' øy opoynukpa de lo kø tsøktøpa.

Ejemplo de yoxkuy tumang dø' yox Tampa: Lucia øy nombratsøxukpa kom dø' tum comité de nø' øyti øn chik kumkuyjo. Cuandu okmang'ø, mejme jate øy intøngxukø dø' lo kø yay nømø tsøkø, entonces ga' okmang'ø øy tsøkpa wøjangkukapa awingdøkay, øn don tunti awingdøkay junang ja' øy tsøktampa y kø yay pitsømø tumang. Kon dø' øy nømø, øy tsøkø tum yoxkuy pa' kø pa' kø køyujø, jamatin tsioxukpa y øy ixtøngxukpa yay tsioxukø jemjio øm nø'. tumang dø' comité dey yoxukpa, chik kumkuy øy ixø kø tumang yoxukpa y Lucia gantsøkø confianza, øy nømjaba bi awindøkay kø yak yoxukø pa' bi chik kumkuy.

Wøjə: nonti cargo wakxingpə, jemjiok yə' də' chik kumkuy kə yooma'dəkay tsangxukpa təkəba əy nəkə məs yooma' kukjo də' de kumkuy, tsioba əy nəkə əy muxpa.

Junang ja' yoxukpa əy ju' tsangxukpa tum o mejme pəng yay tumang'axukə də' bi chik kumkuy əyti don ju' tumangdəkay entre yooma' y jate: En San Juan, mejme yooma'dəkay əy ixə kə əy muxpa ən cargos chik kumkuyjo, əy ixukə kə ney kotsongxukəwə y bi compromiso; əy tsixukə yay yoxa La reforma estatal tumangdəkay; yay angitə ang'jəkə otong'ə y faltəkə pa' amaypa; y ən ang'jəxukpa kotsongxukpa tunti pəndəkay y yoxkuy təkjo. Əy ixpa, əy tsəxukpa a don ju' angmayxukpa por turno pa' ixtəngxukpa wakxi unedəkay mientras kə tsangxukpa, kə yaywətə əy nəkə pa' əy tsamxukpa y əy nəmjaxukpa tsəkə kə də' wøjə pa' əy tsəxukpa entre jemji.

Tsamxukpa pa' yəktəxukpa y don ju' tumang tsamxukpa sin tukxi.

Don ju' təwatə y tumang tsamxukpa pa' yox xukpa ən tə'ənba pa' kə yooma'madəkay tsamxukpa ən jejkuy chik kumkuyjo.

Matong'ə pəktamə, valortsəkə lo kə əy nəmə, yak otoa lo kə əy nəmə y yəxukə kə tsamxukə tumang bi acuerdo yay komia don ju' angkukaxukpa mejme awingdəkay, əy tsipa mas məng'aokuy lo kə əy nəmukpa.

Por ejemplo: En Santa Rosa, yooma'dəkay bi comité jejkuy əy tsəxukə junang yoxukpa, əy angsəkpa junang əy tsəkpa junang tsamxukpa. Winjo kon cuandu ya nə moy tsəxukə, ya kə mejme otə yay matongxukpa y tumə tunti awingdəkay əy pəxukpa mejme yoxkuy. Ga'dəkay nəmukə kə wəjangkukapa awingdəkay jemji xəmana pa' kə tung'ja awingdəkay tsioxukpa əy yək yox xukpa sin mejme y lo kə yay nəmo tsəkə. Matongxukpa awingdəkay kə yay təəxukpa, ya pits'ko əy tsipa kad kien əy yoxkuy sin kə tukxixukə. Də' yay komiawə, əy ang'itə əy tsiwə bi tsoydəkay, y əyangkukawə mejme awingpa' kə ixtəmpa əy awingdəkay, ney de'xe, əy tsəkə kə yay yox xukə, əy tsiwə bi confianza jemjidəkay.

Junang əm tsəkpa pa' də' təkəba lo kə ən nəng'jaba y nəmba əy tsangxukə kom bi perspectiva də' jate y yooma'dəkay.

Cuandu yoomadəkay otomxukpa y tsangxukpa jemji, nəmba kotsongxukpa wøjə, əy respetatsəxukpa bi kumkuyjo tsəki y bi derecho kə jemji awingdəkay.

Øy nəm̐pa. Neyti øy tsəktəpa:

- Øy tsangxukang junang yox xukpa y faltsəkø øy tsəkxukpa.
- Øy ixpəxukpa awingdəkay jonjo y ang'kəjo də' bi chik kumkuy.
- Øy tsəkxukampə də' lo kə øy yox xukampə, jomə' y Junang ja' yoxukpa øy jo' tsangxukpa tum o mejme pəng yay tumang'axukə də' bi chik kumkuy øyti don ju' tumangdəkay entre yooma' y jate pa' kə yoxoba yay məng'aba jomə tsamə.
- Øy ixukpa y amaxukpa ti təxukpa yooma'dəkay chik kumkuyjo winjo pa' øy tsəkxukpa o lo kə øy tə'əxukpa.

Ney de'xe: lo kə øy tsəkxukpa də' de yoxkuy don ju' tsəkxukpa nəyti chik kumkuy, yooma'dəkay də' mejme chik kumkuyjo øy amaxukpa ney kotsongxukəpa, juxtixa pəndəkay y jemji pəndəkay, ney de'xe øy ixukə lo kə øy təxukpa chik kumkuyjodəkay y ixpəxukpa lo kə øy tsəkpa øy yoxkuy. Yajakpə, øy mətso junang øy mətso bi jamatin pa' lo kə øy tsəkxukə pa' bi jəjkuy y don ju' angmayxukpa, øy mətsoxəkə junang øy yəkpəkəxukpa jemji yooma' y jate y nəmba øy nəmxukə kə jə' mas yooma' don ju' wəja kuk onəm̐pa, øn yak ixpa kə cuandu yooma'dəkay øy tsamxukpa y don ju' øy jamtsəxukpa, kə nəmba ang'yox xukə junang amapa.

Don də' nəmba kotsong'ə yoxkuyjo nəmba ang'tsongə lo kə øy təpa yooma'dəkay junang:

- Don ju' øy tsəkxukpa lo kə yox xukə y øy məxpa junang chik kumkuyjo.
- Junang øy tsəkpa pa' ixtəmxukpa chik jay une y chik yomune cuandu tsangxukpa.
- Nəmban patə tsamə ang'pəng pəndəkay øyti.
- Øy muxə kə wəjə bi yoxkuy chik kumkuyjo
- Lo kə øm tsəkpa nəkə contra bi tukxi kə yay tumang.

Pa' øn atemtsəkpa ney ti øm təpa, də' øn ixpa kə wəjə kə yooma'dəkay ya tumangdəkay də' de jatedəkay.

Ya tumangdəkay øy təpa ney ti øy təpa pa' kə tumang təji xukpa y ya kə aseguragtsəkpa wəjə yak otoa.

Tudujtəng. Øy mətspa junang yoxpa pa' øy tompa

Cuandu otompa política yooma'dəkay kumkuyjo don ju' mətstampa junang øy tsəktampa pa' kə tsakəm̐pa tum pən kom juxtixa ang'pəng pəndəkay øyti təxukpa junang yox xukpa bi chik kumkuyjo tiə:

- Ya kə fortalestsəkpa øy otoø.
- Yak wətədamə don ju' kotsongtamapa.
- Ya kə muxəkə jemji don ju' nəmba tsangxukə pa' kə tumangdəkay.

Yø' øy mətspa junang yoxpa lo kə øy ang'itpa chik kumkuy, tsaməjo wəjə bi kumung yoxkuy, nəy kotsongtamapa, y nəy kotsongtamapa, øn don junang øy kotsongtamapa, ney hora, də' təjidampa tuman don ju' kotsongxukpa y un mix tsəkə menos.

Ney ti øy tsəkkukampə y don ju komiapa pa' kotsongpa bi yooma'dəkay

Øy kotsongpa yooma'dəkay øy tsəkkukpa don ju' nəmba kotsongxukə, don ju' yoxukpa jemji y don ju' angmayxukpa jemji; ya kə øy tsəkkukə angyoxukə øy tsəkkampə, øn tsipa kotsongkuy y øn mətspa okmangkuy y jemji ga'dəkay lo kə øy pətampə, jemji yoxukpa tumang kom angkimo juxtixa jonjo də' bi chik kumkuyjo, təji mejme tsəkəngba', də' de yoxkuydəkay wəjə pa' øn amadampa yooma'dəkay don ju' tsangxukpa y ya kə øy tsixukpa lugar kə ya kə øy pəəkə bi cargo tsapjə' də lo kə øy tsixukampə, də' de yoxkuy wəjə yay təjia øy tsəkkukə a don ju' yətsatəpa, yoxkuy tsioba y øy ang'itpa tumang don ju' otong win pəkkukpa.

Pa' kə øy yə' yoxkuy wəjə yəktəjixukə, wəjə yay təjixukə kə ang'itpa kə ya kə øy muxukə jemji øy tsəkidəkay. Yø' de'xe angkukaxukpa lo kə øy ang'itpa bi chik kumkuy-kom bi kumun yoxkuy, kotsongkuy y øy kotsompa jemji –kon lo kə okmangpa tumangdəkay, junang øy tsəkpa pa' kə øy yəktə'əxukpa jemji y kə um amawə ney ti angkokampə.

Ney de'xe øy mətspa junang øy tsəkpa bi juxtixa pəngdəkay, jemji jatedəkay jomə pəngdəkay, por kə øy kotsompa pa' nitpə'watpa lo kə yay ang'itə y øn ang'yakwatpa bi tum pa' də' de yoxkuy, don ju' otompa yooma'dəkay øy ixpəkkukpa lo kə valtsəkpa kə kotsongxukpa lo kə tsəkkukpa øn bi chik kumkuyjo.

Ney de'xe: Don ju' ney kotsongxukəpa jemji chik kumkuyjo də' Oaxaca də' tum caso də' ney iwə yooma'də' representsəktampa jemji chik kumkuyjo. Don ju' təjixukə jemji angpəng yooma'dəkay, yəkidəkay, mamadəkay, angmaykuy tək øy ti y koyumi øy təkjo, don ju' don ju' nəy kotsongxukəpa don otomxukpa bi yooma'dəkay don ju' øy pəkpa lo kə øy nəmpa, øy tsəkpa lo kə øy muxpa, øn don ju' tsangxukpa y yak yoxkuy hora, ney de'xe ya kə øy muxukə døy derecho don ju' ang'kiməpa y lo kə ang'itxukpa pa də' naxdəkay. Də' gaj, yə də' kotsongkuy nəngxukpa junang øy yox xukpa yəji y jemjiok, tsioba a kə yoomadəkay atsək'tsəkə kom juxtixa angyojempa jonjo døy chik kumkuy.

Don ju' øy nombratsøxukpa comités, matongxukpa o don ju' yox xukpa meje

Don ju' tsokxukø bi comitedøkay o dø' consejodøkay dø' tum yoxkuy jak importante po kø bi tsamø kø yan ney kotsongxukøpa kon bi jejkuy, angmaykuy, kuy okoxdøkay o nø'.

Cuandu yø' dø' tum øy ixpøxukpa por don ju' tsamxukpa, mäs nømba øy otong'ø dø' yooma'døkay ney juxtixadøkay y øy cargo mäs tsapjø'. Ney de'xe øy tsixukpa tum lugar pa' jutø nang:ø ø ø ø ø ø

- Don ju' yoxpa ang'kimoxukpa.
- Don junang nømba tsangxukø y ney de'xe don nømba øy tsamxukø tumang.
- Øy may møkchukpa junang yoxoba.
- Øy møtchukpa junang ja' yoxukpa øy jo' ixukpa junang ja' yoxukpa øy ju' tsangxukpa tum o mejme pøng yay tumang'axukø dø' bi chik kumkuy øyti don ju' tumangdøkay entre yooma' y jate pa' øy muxpa junang øy tsøkpa.

Ney de'xe: En los Valles Centrales de Oaxaca, ang'pøng yooma'døkay zapoteco øy møtsøyang tum tooto øy yoxangpø' don ju' defentsøxukpa bi nø'ney de'xe don ju' otompaxukø øn don ju' jemji yox xukpa dø' bi kumkuy tumang por bi ixtøna y defentsøkpa øy nø' (COPUDA). Don ju' yoxukpa chik kumkuyjo yoxang max dø' makang amintø don ju' tsøkxukpa pøngdøkay don ju' koptsongxukpa bi nø' tuj takpa y don ju' tukxi nømpø pa' kø øy tsixukø toykuy tøm'ba bi derecho pa' kø øy pøkpa nø'. Maria de los Angeles Santiago, Josefina Santiago e Irma Martinez si øn amapa dø' de yooma'døkay dø' tum ejemplo, døxdø' chik kumkuyjo, øy kotsongxukø don ju' ang'kukanømpa y tsangxukø ang'pøng yooma'døkay y otongxukang don ju' angkukanømpa pa' øy angyoj'pa øy tsøkpa bi juxtixa pa' kø øy pøkpa øy nø'. Kø nikotsongpa yoxkuy tømmba kø wøjø tejia juxtixadøkay y bi chik kumkuy kø wøjø pan muxtampa kø dø' de nø' tømmba. Amintø pøøtø yø tukang dø' juxtixa øy tsøkø yoxkuy kø ixpøkpa a chik kumkuydøkay zapotecas kom øy møtspa ya kø kotsongxukø øy nø' øy kumkuyjo.

Maktujtang yə tukangpə:

Don ju' otongxukpa angpəng yooma'dəkay pa' kə əy tsangxukpa chik kumkuyjo də' wəjə pa' əy kotsongpa juxtixa eak kumkuyjo juxtixa əm bi wəti kumkuy don ju' mətstampa junang əy tsəktampa pa' k tsakəngpa tum pəng kom juxtixa angpəng pəngdəkay əyti. Ən ixpəktampa əy otoə kom juxtixa y ən yak komiapa junang əy yox xukpa ən bi chik kumkuyjo əy amaxukpa mejme don ju' atəntsəxukpa, toykuy əy təəxukpa wəjangkukapa.

Lo kə pəkpa bi leydəkay jonjo e lo kə pəkpa ang'jong - kə jemji əy ang'itxukpa bi derecho, bi ley don ju' tsangxukpa junang əy tsəxukpa pa' əy nombratsəxukpa jonjo o ang'jong, də' tum angmaykuy tək don ju' əy nəmjaxukpa uy tsiwə bi yooma'dəkay y don ju' tsəxukə convenio I69 də' la OIT don ju' juxtixa əy nəmjabə junang əy tsəxukpa y tsangxukpa por bi naxdəkay – əy nəmxukpa kə yooma'dəkay ang'itpa bi derecho pa' kə əy tsangxukpa don ju' neyti tukxi, don ju' yang təxukə y don ju' yang jojpəxukə. Də' nəmtəpa kə tumang də' yak naxə eak ən cad chik kumkuy.

Pa' əy tsəktampa kə yooma'dəkay otongxukə wəjə ney de'xe ən ixpəkpa kə yay təxukə pa' otompa: ya tumangdəkay lo kə əy tsəxukpa yoxkuy də' jate y yooma'dəkay, don ju' yay təxukə pa' kə təkəba kom juxtixa, don ju' bi jate nəmpa kə bi yooma' əy yoxkuy yay təə'mə y kə yay təxukə por kə yay tumangdəkay. Don ju' əy ixpəxukang junang əm patəmpa, kə yak tsəxukpa wəj yoxkuy chik kumkuyjo, junang:

- Don ju' angmaytsukpa pa' muxoxukpa.
- Ən mətspa mejme pəngdəkay don ju' kotsongxukpa.
- Don ju' ən may məxukpa ang'kimoba.
- Əy mətukpa junang ja' yoxukpa əy ju' ixukpa bi yoxkuy FODA
- Don ju' tsangxukpa tum o mejme pəng yay tumang'axukə də' bi chik kumkuy əyti don ju' tumangdəkay entre yooma' y jate.

Don ju' tung'adampa də' tunjo əy kotsongpa tanto yooma'dəkay y bi chik kumkuy, əy tsəkpa kə bi chik kumkuy əy nəmpa ya kə respətsəxukə y yakə pəktsoa pa' jemjidəkay y kə yək'kəwitəba ən don ju' jemji nəmobə otongxukə. Pa' kə wəjə əy təjəxukə a don ju' mejme nəmxukpa də' kumkuy y don ju' kotsongxukpa yooma'dəkay yay təjixukə tumang, pa' əy tsəxukpa junang jejxukpa wəjə ney kom yooma' y jate təjixukpa tumang y don ju' də' kotsongxukpa.

Makang. Øn ju' øn møtspa lo kø øm tøpa

- Fernández-Fonseca, Édgar, & Cardona-Sánchez, F. (2017). Los pliegues del liderazgo social y comunitario. *Jangwa Pana*, 16(2), 197–216. <https://doi.org/10.21676/16574923.2133>
- Lasso-Quintero, M. I. y Galeano-Trilleras, H. (2021). Liderazgo: actitudes que limitan el desarrollo comunitario. *Pensamiento Psicológico*, 19, 1-29. <https://doi.org/10.11144/Javerianacali.PPSI19.ladc>
- Instituto Nacional Electoral (INE). (2021). Glosario de términos de participación política. <https://pef2021-sije-web.ine.mx/Glosario>
- Instituto Estatal Electoral y de Participación Ciudadana de Oaxaca (IEEPCO). (2023). Acuerdo IEEPCO-CG-30/2023: Lineamientos en materia de paridad entre mujeres y hombres y acciones afirmativas. https://www.ieepco.org.mx/archivos/acuerdos/2023/IEEPCO_CG_30_2023.pdf
- Organización Internacional del Trabajo (OIT). (1989). Convenio sobre pueblos indígenas y tribales, 1989 (Convenio núm. 169). <https://www.ilo.org/es/media/443541/download>
- Organización de las Naciones Unidas (ONU). (1948). Declaración Universal de los Derechos Humanos. <https://www.un.org/es/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- Organización de las Naciones Unidas (ONU). (1979). Convención sobre la eliminación de todas las formas de discriminación contra la mujer. <https://www.ohchr.org/es/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>
- Organización de las Naciones Unidas (ONU). (2022). Recomendación general núm. 39 sobre los derechos de las mujeres y niñas indígenas. <https://www.ohchr.org/es/documents/general-comments-and-recommendations/general-recommendation-no39-2022-rights-indigeneous>

- Instituto Estatal Electoral y de Participación Ciudadana de Oaxaca (IEEPCO). (2020). Observatorio de Participación Política de las Mujeres en Oaxaca: Diagnóstico. <https://www.ieepco.org.mx/articulos-opinion/el-observatorio-de-participacion-politica-de-las-mujeres-de-oaxaca>
- Rodríguez Zepeda, J., & González Luna, T. (2023). Interseccionalidad: teoría antidiscriminatoria. Universidad Autónoma Metropolitana. Recuperado de https://divcsh.izt.uam.mx/cefilibe/wp-content/uploads/2023/07/Interseccionalidad_Teoria_antidiscriminatoria.pdf
- Tribunal Federal de Conciliación y Arbitraje. (2009). Conceptos básicos sobre género. <http://www.tfca.gob.mx/es/TFCA/cbEG>
- Verdugo-Araujo, L. M., Tereso-Ramírez, L., & Carrillo-Montoya, T. del N. J. (s.f.). La participación comunitaria como vía para el empoderamiento de las mujeres. Revista en Redalyc. Recuperado de <https://www.redalyc.org/journal/5742/574262595011/>
- Villanueva, P. (2016, diciembre 29). Mujeres zapotecas a la defensa del agua. Oxfam México. https://oxfamMexico.org/mujeres-zapotecas-la-defensa-del-agua/?utm_source=

Directorio

Coordinadora del Proyecto

Lcda. Elizabeth Sánchez González
Consejera Presidenta del IEEPCO

Elaboración del proyecto

Lcda. Noemi Agapito Confesor

Coordinadora operativa

Unidad Técnica para la Igualdad de Género y No
Discriminación

Traducción a lenguas indígenas

Sara López Cruz Zapoteco	Benigno Cruz Martínez Triqui
Graciela Martínez Morales Mixe	Donaldo Rivera Lezama Cuicateco
Hugo Alberto Hidalgo Buenavista Huave	Esmeralda Ramírez Salazar Ixcateco
Cecilia Ramón Justo Chinanteco	Agustín Jiménez García Chocholteco
Florina Merino Ortiz Chatino	Marcela Solares Hernández Amuzgo
Roberto Ángel Venegas Gallardo Mazateco	Anayeli Zarate Vasquez Chontal
Araceli Juárez Chávez Mixteco	Norma Elizabeth Hernández Palacios Náhuatl
	Rosa Nallely Jiménez Mendoza Zoque

Diseño Editorial

Lcda. Azucena Gutiérrez Gijón

Yoomadokay yoxxukpa: Toto yøk yoxø xukpa kumkuyjo política”

INPI

INSTITUTO NACIONAL
DE LOS PUEBLOS
INDIGENAS

